

ԽԱՉԻԿ ՍԱՄՎԵԼ ՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՄԻ ԱՆՀԱՅՏ ԷՋ

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կոմիտասը, իբրև ստեղծագործող, այն մեծություններից չէ, որոնց կենսագրության մեջ ուսումնասիրողների համար կարող է անհայտ մնալ թեկուզ մեկ էջ...

Այսուհանդերձ մեզ չհաջողվեց կոմիտասագիտության մեջ հայտնաբերել որևէ խոսք մրա կատարած թարգմանությունների մասին: Այն անուշադրության է մատնվել ոչ միայն կոմիտասագիտության կողմից, այլև հենց ինքը՝ Կոմիտասը մի առանձին ճշմարտություն չի տվել այդ ասպարեզում իր կատարածին, այլապես հրատարակած «Ինքնակենսագրականում», երբ թվարկում է իր կարդացած բանախոսությունները, խոսում է իր տպագրած հոդվածների և հրատարակած երգարանների մասին, կարող էր թվարկել նաև իր կատարած թարգմանությունների վերնագրերը, մինչդեռ նա ընդամենը ճշում է, թե կատարել է «Թարգմանություններ (երաժշտության վերաբերյալ)»¹ և ուրիշ ոչինչ...

Եթե ընդունենք, որ ինքնակենսագրականը վերաբերվում է մրա միայն վաղ շրջանի գործունեությանը, ապա կարող ենք ասել, որ հաջորդող շրջանի հրապարակումների ու գրառումների մեջ նույնպես ո'չ մի խոսք չկա իր կատարած թարգմանությունների մասին:

Այս ամենով հանդերձ, անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ այդ բնագավառը ևս, թեկուզ և սահմանափակ չափով, զբաղեցրել ու որոշ կշիռ է ունեցել մրա գործունեության մեջ: Եվ քանի որ Կոմիտասին վերաբերվող ամեն մի մանրուք համարվող փաստն իսկ ունի գիտական արժեք, հարկ համարենցի՞նք անդրադառնալ այս ասպարեզում մրա ծավալած գործունեությանը:

Կոմիտասի թարգմանչական գործունեությամբ զբաղվելու պատեհությունը պայմանավորված է հետևյալ շարժառիթով:

Գևորգյան Հոգևոր Շեմարանի տեսուչ Կարապետ Կոստանյանին Բեռլինից 1896 թվականի դեկտեմբերին Կոմիտասի հղած նամակի մեջ տեղ է գտել մի կարեվոր հիշատակություն. «...Իմ գրած երաժշտական բեկորները, - գրում է նա, - ուսուցչապետս հանձնառու եղավ տպել տալու յուր ծաղթով»²:

Այս հանձնառությունը՝ իր երաժշտական բեկորները գերմաներենով տպագրել տալու իրականացումը կարող էր Կոմիտասի համար ստեղծել այդ առաջարկը

¹ «Անահիտ», 1931, թիվ 1-2, էջ 2-6:

² Տե՛ս Կոմիտաս, «Նամակներ», Ե., 2000, էջ 83:

թարգմանությամբ իրականացնելու պատեհություն, որը սակայն տեղի չի ունենում: Նա չի շտապում, որովհետև ցանկանում է «խորը թափանցել» այդ գործի մեջ:

Ավելի ուշ, Կարապետ Կոստանյանին Բեռլինից գրած մի այլ մամուլում Կոմիտասը նրան տեղյակ է պահում, որ «Եկեղեցական երաժշտության տեսականն ամբողջապես վերջացրել» է, «պարապում է միայն գործնականով» և կարող է «ազատորեն երաժշտական երկեր հորինել»: «Մեր հոգևոր երգերից, - շարունակում է մամուլի քանի կտոր պատրաստել եմ քառաձայն, վեց ձայն և ութ ձայն: Ուսուցչապետս առաջարկեց երգեր տալ. պատրաստում եմ մի քանիսն էլ, ապա երգել պետք է տա ինքը՝ ուսուցչապետս, մի որևէ եկեղեցում կամ Singakademie - ում, իբրև հոգևոր համերգ»³:

Ուսուցչապետ Ռ. Օմիդտի հանձնարարականը Կոմիտասի համար դառնում է պարտավորեցնող: Նա սկսում է համապատասխան երգասացություններ ընտրել ու մշակել բազմաձայն խառը խմբի համար և ապա դրանց գրաբարյան տեքստերը թարգմանում է գերմաներեն:

Այս պարագայում թարգմանությամբ զբաղվելը Կոմիտասի ստեղծագործական կյանքում ձեռք է բերում մոտ և որոշ առումով իմաստավորված գործելակերպ:

Ստանալով մամուլ հանձնարարություն՝ Բեռլինում սովորող Կոմիտասը, օգտվելով ամառային արձակուրդից, ձեռնարկում և Պատարագի, շարականների ու հոգեվոր երգերի միջից ընտրում է մեկ տասնյակից ավելի երգասացություններ և ուսուցչապետ Օմիդտի պահանջին համապատասխան մշակում դրանք բազմաձայն խառը խմբի համար: Եվ ապա այդ երգերի գրաբարյան տեքստերը թարգմանում է գերմաներեն և տեղադրում մոտագրության տողատակում:

Նույն՝ 1897 թվականի սեպտեմբերի 15-ի իր թարգմանած ու մշակած երգերի մոտագրությունները Կոմիտասը մաքրագրում և մախապատրաստում է՝ դրանք Ռիխարդ Օմիդտին հանձնելու համար:

Հարկ ենք համարում մշել, որ անհայտ պատճառով այդ երգերի մախատեսված կատարումները (որքան մեզ հայտնի է) ո՛չ գերմանական եկեղեցիներում և ո՛չ էլ Զինգակադեմիայում չեն իրականացվել և մշակումները անխաթար վիճակում հասել են մեզ ու խմամբով պահվում են Երևանի գրականության և արվեստի թանգարանի Կոմիտասի դիվանում 1648 համարի տակ:

Թե ինչպիսին է մոտագրության տողատակում գետեղված այդ թարգմանությունների որակը, մենք դրան չենք անդրադառնա, սակայն պատկերացումը ամբողջական դարձնելու նպատակով հարկ համարեցինք մեջբերել այդ թարգմանությունների վերագրային ցանկը:

«Ehre dir» («Փառք քեզ, Տէր»),

«Heilig, heilig» («Սուրբ, սուրբ»),

«Im Welten all» («Թամենայնի»),

³ Նույն տեղում, էջ 87:

«O, entzückender, furchtbarer Anblick» («Ով սքանչելի եւ տեսիլ ահաւոր» խաչելության շարական),

«Jerusalem lobe den Herrn» («Գովեա Երուսաղէմ» ճաշու շարական Ա. Զատկի):

«Halleluja h alleluja Der Hezz ist hoch» («Ալելուիա. Բարձր է ի վերայ»):

«Wer ist wie der Herr» («Ով է որպէս Տէր»):

«Heut erstand von den Toten» («Այսօր յարեալ ի մեռելոց փեսայն անմահ»):

«Heiligkeit heiligkeit» («Սրբութեան սրբոց» սրբասացություն):

«O, prachtvolles» («Ով զարմանալի»):

«Der Himmel zerriss» («Երկինք պատռեալ»):

«Vater unser im Himmel» («Հայր մեր»)⁴:

Նույն ժամանակամիջոցում Կոմիտասը գերմաներենից հայերեն է թարգմանում եւ երկու գործ (պահպանվել են սևագրությունները)։

ա) Օտտո Ռոկենտի «Նոր գարուն» երգը՝ խառը երգչախմբի համար, նոտագրության տողատակը՝ հայերեն և գերմաներեն⁵։

բ) Օտտոմի «Ապրիլ»՝ երգ դաշնամուրի ընկերակցությամբ, նոտագրության տողատակը՝ հայերեն և գերմաներեն⁶։

Բեռլինում սովորող Կոմիտաս Վարդապետը, ինչպէս հայտնի է, մամակագրական սերտ կապի մեջ էր Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության հոգևոր հայրերի հետ։

1898 թվականի մարտի սկզբներին Կոմիտասը մի ամսակ է ստանում «Հանդես ամսօրյա» պարբերականի խմբագիր Ռ. Գ. Մենելիշյանից։ Վերջինս Կոմիտասին խնդրում է մի հոդված թարգմանել իրենց ամսագրում տպագրելու համար։ Այդ ամսակը չի պահպանվել, սակայն հրապարակված է Կոմիտասի պատասխանը, որը հնարավորություն է տալիս պարզաբանում մտցնել այդ խնդրանքի մեջ։

«Ստացա Ձեր բարեկամական գիրը,- գրում է Կոմիտասը,- Արժանապատիվ Հայր, մեծ ուրախությամբ և հոժարությամբ պատրաստ եմ Ձեզ խոնարհ ծառայությունս մատուցանելու։ Խնդրում եմ հաճեցեք փութով առաքելու հիշյալ տետրակը, զի համալսարանական դասախոսություններից ազատ եմ այժմ արձակուրդի պատճառով»⁷։

Այս անորոշ պայմանավորվածությունը որոշակիություն է ստանում «Հանդես ամսօրյայում» տեղ գտած մի հրապարակման շնորհիվ։ Ամսագրի 1898 թվականի ապրիլյան համարում «Նոր հրատարակություններ» ենթավերնագրի տակ խմբա-

⁴ Կոմիտաս, «Երկերի ժողովածու», հտ. 8, Ե., 1988, էջ 246։

Այս թարգմանության մշակումների նոտագրությունները առաջին անգամ հրապարակվել են Կոմիտասի «Երկերի ժողովածուի» ութերորդ հատորում, երաժշտագետ Գ. Գյոդակյանի խմբագրությամբ ու ծանոթագրություններով (Կոնստ. էջ 195-220, 245-246)։

⁵ ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ. 502։

⁶ Նույն տեղում, 549։

⁷ Տե՛ս «Գրական թերթ», Ե., 1991, № 18։

գիր Ռ. Գ. Մենելիշյանը, խոսելով «Բյուզանդական պարբերագիր» հանդեսի մեջ Նիկողայոս Մառի տպագրած ռուսերեն հոդվածի մասին, շատ կարևոր է գտնում «Պրոֆեսորի այդ ուսումնասիրությունը» և ասում, որ միտք ունի այդ աշխատությունը «ամբողջովին առաջ բերել հարմար առիթով»⁸ ամսագրի մեջ: Այս հրապարակումից որոշ ժամանակ անց, ապրիլի 16-ի նամակում Կոմիտասը Բեռլինից Ռ. Գ. Մենելիշյանին գրում է. «Հարգո բարեկամ... ստացել եմ Ձեր առաքած հոդվածը. դժբախտաբար, երկրորդ օրն արդեն ինձ բռնեց մի սաստիկ ջերմ, որ երեք օր առաջ միայն բարեհաճեցավ յուր այցելությունից վերադառնալու: Երեկ բավական առողջ զգալով թարգմանեցի հոդվածի առաջին կեսը, որը և առաքում եմ նամակին հետ, գուցե շարելու պատրաստություն տեսնեք, իսկ մնացյալ կեսն էլ մի քանի օրից կուղարկեմ...

Թարգմանության վրացերեն և ասորերեն կտորների տեղերը բաց թողի, վասնզի ես չգիտեմ այդ լեզուները»⁹:

Այս ամենի շարունակությունն է կազմում Կոմիտասի նույն թվականի ապրիլի 18-ին գրած նամակը՝ ուղղված ամսագրի խմբագրին: «Այսօր, - գրում է Կոմիտասը, - վերջացրի թարգմանությունը, թղթյակին հետ մեկտեղ առաքում եմ: Նախընթաց նամակովս հայտնելու մոռացած էի, թե Ռ. Գալուստ Տեր-Մկրտչյանի խոսքերը, որ թարգմանությամբ առաջ էր բերել պ. Մառը, ավելի լավ կլինեք նույնիսկ «Արարատից» արտագրվեր, թեև ես էլ թարգմանեցի, որպես Մառն էր ռուսերենի փոխադրել:

Պետք է ասեմ, - շարունակում է նա, - որ պ. Մառի լեզուն ոչ միայն ծանր, այլև բուն, մաքուր ռուսերեն չէ, ուստի շատ մթություններ կային...»¹⁰:

Նույն «Հանդես ամսօրյա» խմբագրին ուղղված իր հաջորդ նամակներից մեկում Կոմիտասը խոսք է բացում կենսագրական բնույթի մի հարցի վերաբերյալ, որը թեև ուղղակի փաստարկ չէ, սակայն կապ ունի իր կատարած թարգմանության, լեզվի ընտրության հարցում գործադրած մոտեցման հետ:

«Արժանապատիվ Հայր, - գրում է նա, - ես բնիկ կուտիմացի եմ, այնտեղ իսկ ծնված Սողոմոնյան ընտանիքից: Տասն տարեկան Գևորգյան Մեմարան եկած և այնտեղ ավարտելով վարդապետություն ստացած: Արդեն 18 տարի է, Ռուսաստանում կապրիմ, իբրև տաճկախոս ստիպված էի ռուսաճառող բարբառն ուսումնասիրել և գործածել (ընդգծումը իմն է, Խ. Ս.), թեև ցարդ տաճկաճառու եմ և կմնամ»¹¹:

Այս բացատրությունը Կոմիտասը տվել է թերևս այն նկատառումով, որպեսզի ենթատեքստում տրամաբանական դարձնի իր կատարած թարգմանությունը արևելահայերենով՝ «ռուսաճառող բարբառով» կատարած լինելուն նախապատվություն տված լինելու հանգամանքը:

⁸ Տե՛ս «Հանդես ամսօրյա», վիեննա, 1898, № 4, էջ 121:

⁹ «Գրական թերթ», Ե., 1991, № 18, 16-ը ապրիլի նամակը:

¹⁰ Նույն տեղում, 18-ը ապրիլի նամակը:

¹¹ Նույն տեղում, 6-ը մայիսի նամակը:

1898 թվականի մայիս-հունիս ամիսների ընթացքում Կոմիտասը ո՛չ միայն ավարտում է Մառի հողավածի թարգմանությունը, այլև հասցնում է ժամանակին ուղարկել Վիեննա: Նույն թվականին «Հանդես ամսօրյա» պարբերականի օգոստոս-սեպտեմբեր միացյալ համարում «Գալուստ Տեր-Մկրտչյան (Միաբան). Ագաթանգեղոսի աղբյուրներից: Յիշատակ դատակնքաց Գորիա եւ Շմոնի վկայից որ վկայեցին յՈւռհա» խորագրով լույս է տեսնում Կոմիտասի կատարած թարգմանությունը¹²: Տողատակին ամսագրի խմբագիր Բ. Գ. Մենելիշյանը հարկ է համարում տեղեկություն տալ թարգմանչի վերաբերյալ: «Մեր խոստման համեմատ,- գրում է նա,- կը հրատարակենք ներկա մատենախոսականը, որ մեր խնդրանքը հաճեցավ ռուսերեն թարգմանել Արժանապատիվ Կոմիտաս Վ. Ի Բեռլին»¹³:

Թարգմանության որպիսության մասին ծանուցում տալու նպատակով հարկ համարեցինք մի պարբերություն մեջ բերել Կոմիտասի թարգմանությունից.

«Հայ թարգմանության ժամանակը կարելի է մոտավորապես միայն սահմանել: Ծառ հավանական է, որ դա կատարված լինի ասորական շրջանում, այսինքն Հայոց գրականության առաջին դարերում: Ծառ կարելի է նույնպես, որ այս թարգմանությունը հասնի մինչև Ե դարը, բայց դրա համար գլխավոր ապացույցը ոճի մաքրությունն է, իսկ գրաբարի ոճի մաքրության և լեզվի ճշտության հասկացողությունը մեր մատուցած գիտության մեջ բավական պայմանական է, և այդ նշաններով միայն վերագրել այս կամ այն դարուն, կամ այս կամ այն քառորդ դարուն, հավասար է գուշակության»¹⁴:

Պետք է ենթադրել, որ ամսագրի խմբագիր Մենելիշյանը զոհ է եղել Կոմիտասի կատարած թարգմանությունից, այլապես մի նոր առաջարկով չէր դիմի նրան:

Կոմիտասի թարգմանչական գործունեության վերաբերյալ մեզ հայտնի հաջորդ փաստարկը նույնպես կապված է Գաբրիել Մենելիշյանի նախաձեռնության հետ: Վերջինս խմբագրություն առաքված գրքերի մեջ ծանոթանալով Լևոն Մսերյանցի «Հայերեն բարբառախոսություն» վերնագրով ռուսերեն աշխատությանը, «Հանդես ամսօրյա» պարբերականում «Նոր հրատարակությունը» ենթավերնագրի տակ տպագրած անոտացիայի մեջ խոսելով այս աշխատության մասին, համոզմունք է հայտնում, որ «Լեզվագետները ապահովապես շնորհակալությամբ պիտի ընդունեն այս երկասիրության թարգմանությունը»¹⁵: Այնուհետև նա ո՛չ միայն հայերեն է թարգմանում Լ. Մսերյանցի աշխատությունը, այլև խոստանում է պատեն առիթով հրատարակել «Հանդես ամսօրյայում», սակայն քանի որ ինքը «կատարելապես չի տիրապետում ռուսերենին», որոշում է իր թարգմանությունը շտկելու նպատակով

¹² «Հանդես ամսօրյա», Վիեննա, № 8-9, էջ 267:

¹³ Նույն տեղում: Ծավալի է, որ Կոմիտասագիտության մեջ խոսք չկա Կոմիտասի կատարած այս թարգմանության մասին: Գրառումը տեղ չի գտել նաև Ն. Ա. Թեյմուրազյանի կազմած «Բիրլինգրաֆիայում», Ե., 1957 թ.:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 270:

¹⁵ «Հանդես ամսօրյա», Վիեննա, 1898, № 7, էջ 214:

դիմել Կոմիտասի օգնությանը: Գ. Մենելիշյանի այս աղիթով Կոմիտասին գրած նամակը մեզ չի հասել, սակայն որոշ լուսաբանումներ տեղ են գտել Կոմիտասի գրած պատասխան նամակում:

«Սիրելի բարեկամ,- գրում է Կոմիտասը Մենելիշյանին ուղղված նամակում,- ես միշտ պատրաստ եմ, որքան ձեռքիցս կգա աջակցելու Ձեր Հայրությանը: Խնդրեմ առաքելու կարգադրություն արեք, որ ազատ ժամերիս Ձեր թարգմանությունը և բնագրի լուսերենի, իս. Ս.] համեմատությունը ի գրումի կանեն»¹⁶:

Այս ամենից հետո, Կոմիտասի կատարած խմբագրական աշխատանքի՝ «ի գրումի» արածի մասին մեզ չհաջողվեց որևէ նոր մանրամասներ ի հայտ բերել, որոնումները չտվեցին շոշափելի արդյունք: Սակայն հայտնի դարձավ, որ այդ՝ Գ. Մենելիշյանի թարգմանած և Կոմիտասի խմբագրած աշխատությունը 1898 թվականին հրապարակվել է Վիեննայում «Հանդես ամսօրյա» պարբերականի հոկտեմբեր նոյեմբեր միացյալ համարում¹⁷:

1899 թվականի մարտին Լևոն Մսերյանցի հեղինակած «Հայերեն բարբառախոսություն» աշխատությունը Գ. Մենելիշյանի թարգմանությամբ ու Կոմիտասի խմբագրությամբ լույս է տեսնում Վիեննայում նաև առանձին գրքով՝ իբրև «Ազգային մատենադարան» մատենաշարի Լ գիրք:

Գ. Մենելիշյանը իր կատարած թարգմանությունը իրականացրել է արևմտահայերենով, սակայն բնագրում որոշ նախադասություններ տպագրված են արևելահայերենով: Պետք է ենթադրել, որ այդ նախադասությունները իրենց վրա կրում են Կոմիտասի կատարած խմբագրական աշխատանքի կմիջը:

Այս գրքի առաջաբանում թարգմանիչ Գ. Մենելիշյանը, այլևայլ բացատրությունների հետ, հարկ է համարել անդրադառնալ և իր գոհունակությունը հայտնել նաև Կոմիտասի կատարած աշխատանքի վերաբերյալ.

«...Քանի որ մեզի համար,- գրում է նա,- կարևորագույն լեզվի՝ ռուսերենի ուսումնառելու էր, չխորշեցանք մեր բարեկամաց աջակցության դիմելու, որոնք սիրահոծար հաճման առիթ մեր թարգմանությունն աչքե աչքե տեսնելու, և իրենց կարևոր դիտողություններն ընելու: Ի մասնավորի էջմիածնի միաբան Սողոմոնյան Կոմիտաս վարդապետին կհայտնենք հրապարակավ մեր ջերմ շնորհակալությունը...»¹⁸:

Գ. Մենելիշյանի խոստովանությունը հիմք է տալիս ասելու, որ աշխատության խմբագրման ընթացքում նրանց միջև տեղի է ունեցել ծավալուն խոսակցություն՝ փոխըմբռնումներ, որոնք, սակայն, մեզ չեն հասել: Անհրաժեշտության դեպքում Կոմիտասի կատարած խմբագրական աշխատանքի մասին լեզվաբանները կարող են գալ համապատասխան եզրակացության:

¹⁶ «Գրական թերթ», Ե., 1991, № 18, 14-ը հունիսի նամակը:

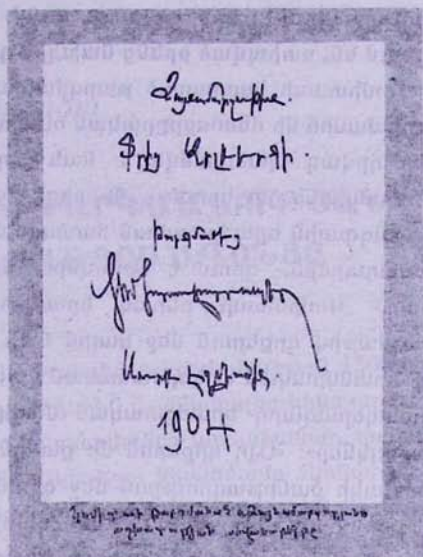
¹⁷ ՏԵՄ, № 10-11, էջ 306-316:

¹⁸ ՏԵՄ վերը նշված գրքի «Յառաջաբանը», էջ Զ - Է:

Ժամանակագրական առումով Կոմիտասը հաջորդ թարգմանչական աշխատանքը կատարել է 1904 թվականին, երբ գտնվում էր Էջմիածնում և աշխատում Հոգևոր Մեմարանում՝ որպես երաժշտության ուսուցիչ և երգչախմբի ղեկավար։ Հենց այս թվականի ընթացքում էլ նա ձեռնարկում և իրականացնում է Ֆրից Ալբերգի¹⁹ «Ձայնամարզություն» վերնագրով աշխատության թարգմանությունը։ Թե ո՞րն է եղել այս գործի թարգմանությունը՝ ձեռնարկելու շարժառիթը, մեզ չըհաջողվեց պարզել, Կոմիտասը այդ մասին ոչ մի հավաստիացում չի թողել։ Հավանական ենթադրությունն այն է, որ այդ ձեռնարկումը կատարված է եղել Մեմարանի ուսուցման բնագավառում որոշակի ծրագրերի գործադրման հետ։ Անհավանական չէ, որ Կոմիտասը այդ բանն արել է ավելի հեռում գնացող ծրագրերի իրականացման նկատառումով՝ թերևս կապված նաև երաժշտանոց հիմնելու մտադրության հետ։

Թարգմանության մասին որոշ պատկերացում տալու նկատառումով, հարկ համարեցինք մի հատված ներկայացնել ընթերցողների ուշադրությանը.

Թեև խոսափողն իր կազմով ինքնաբեր է գործում, բայց և կարևոր է իմանալ, թե ի ն չ է ղ ա ն ա կ ո վ է ձայն առաջ գալի։ Երբ մենք կամենում ենք երգել, ձայնալարերը սկսում են ամփոփապես ինքնըստիմքյան գործել, նոցա շարժական ծայրերը մոտենում են իրար, ձգվում են, լարվում և ձայնանցը փակում, ցնցուղիների հետև գտնված եռանկյան ճեղքը ծածկվում է, իսկ թոքերիցն արտահոսող օդըն էլ ձգված լարերը ենթարկում է շարժողության, և ձայնը պատրաստ է։ Որպեսզի ձայնալարերի տատանման եղանակը լավ ըմբռնենք, նախապես պետք է պարզենք։ Հենց այն թուպեն, երբ պետք է ձայնը հնչել սկսե, ձայնալարերը հանգիստ են, այսինքն դիրքը հավասարակշիռ է։ Ձայնանցն էլ փակ է։ Ձայնը սկսելու թուպեն՝ տակից օդի հոսանքը ճնշում է ձայնալարերի վերա, որոնց արտաքին ծայրերը կորանում են կողքից դեպի վեր և միայն հաստատուն ծայրերն են դեռ միացած մնում։ Այսպես, ձայնարանը բացվում է և օդին տալիս է ազատ ելք։ Բայց հենց այդ օդը խանգարում է ձայնալարերի հավասարակշռությանը, իսկույն առաձգականության ուժն է առաջ գալի և փորձում է նոցա նախկին հավասարակշռությանը բերել։ Սկսում է օդի հոսանքի և առաձգականության մեջ կոիվ,

¹⁹ Ֆրից Ալբերգ - Մեզ չհաջողվեց տեղեկություններ հայտնաբերել այս հեղինակի ինքնության վերաբերյալ։

